

АНДРЕЈ КУЗЊЕЦОВ

ПОКРШТАВАЊЕ И ШИРЕЊЕ ЋИРИЛИЧНЕ ПИСМЕНОСТИ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ РУСИЈИ

Поштовани председниче Драгане Станићу,
многпоштовано часништво Матице српске,
колеге и пријатељи!

Дозволите ми да вас поздравим и да у име Нижњеновгородског универзитета Н. И. Лобачевски, и у своје лично име, изразим захвалности за указану част да наступам у Матици српској на Дан словенске писмености и културе и да оживим сећање на прве учитеље словенске писмености Ћирила и Методија!

Моје излагање представља резултат рада руских научника и истраживача на тему христијанизације Русије посредством књижевне традиције Ћирила и Методија. На самом почетку значићу оквиру истраживања: реч ће бити само о старијој руској историји, а могуће паралеле са српском историјом ширењем књижевне културе нећу помињати због недовољне упућености. У излагању нису представљене све чињенице везане за ширење ћириличне писмености, већ само карактеристичне епизоде, догађаји и текстови ћириличне културе у средњовековној Русији након покрштавања.

Терминологија која се користи у излагању:

*Стара Русија (Древняя Русь)*¹ – територија Источне Европе која је била у саставу државе Рјуриковича до 1238. године и која је обухватала Словене, одвојена угарско-финска и туркијска племена.

Ћирилична азбука (ћирилица) – словенска азбука у чијој је основи грчко писмо допуњено новим словима која су настала да

¹ У српском историографском миљеу појам *Древняя Русь* се преводи као Кијевска Русија (прим. прев.).

би се пренели посебни звуци, карактеристични за словенски језик, према обрасцу одговарајућих слова глаголице (коју је претходно створио Ћирило); ћирилица је настала почетком X века у Источној Бугарској.² Лаконични староруски натписи на глаголици у периоду од XI до XIII века³ се не рачунају, с обзиром на то да већ у XI веку не представљају широко распрострањену појаву.⁴

У овом раду, када говоримо о ћириличној писмености, подразумевамо не само систем синтаксе, ортографије и сл., већ и богат књижевни језик који може да пренесе дубока осећања, естетски доживљај, па и катарзу, и који има сва средства за стваралачку (креативну) активност, укључујући и науку.

У основи рада су три основне тезе:

1. Писменост се у одређеној култури шири заједно са развојем државе.

2. У Старој Русији (ћирилична) писменост се ширила након покрштавања и, у складу са тим, представљала је део богатог арсенала средстава за ширење нове вере.

3. Ћирилична писменост је део византијског културног комплекса који је настао као резултат формирања „византијске заједнице нација”.⁵

Прва и друга теза се поткрепљују богатим упоредноисторијским материјалом. Од последњих истраживања поменућемо она која су објављена у зборнику посвећеном проблематици писмености као елементу државне инфраструктуре:

– „Ране државе, класе и градска друштва могу постојати и без писмености. Међутим, уколико у неком друштву постоји формирана писменост, то значи да у том друштву постоји развијена (...) социјална структура и хијерархија састављена од три нивоа... До овог закључка се дошло на основу проучавања 289 друштвених заједница које су узете као пример друштва епохе првобитне политогенезе (до 500. год. пре н. е.);”⁶

² *Флоря Б. Н.* Возникновение славянской письменности. Исторические условия её развития // *Очерки истории культуры славян*. М., 1996. С. 303; *Рождественская Т. В.* КИРИЛЛИЦА // *Древняя Русь в средневековом мире: энциклопедия*. М., 2014. С. 387–388.

³ *Столярова Л. В.* Древнерусские надписи XI–XIV веков на пергаменных кодексах. М., 1998. С. 56–74.

⁴ *Флоря Б. Н.* Возникновение славянской письменности. Исторические условия её развития // *Очерки истории культуры славян*. М., 1996. С. 304.

⁵ *Оболенский Д.* Византийское Содружество Наций. Шесть византийских портретов. М., 1998. С. 11–398.

⁶ *Крадин Н. Н.* Является ли письменность критерием государства? // *Восточная Европа в древности и средневековье. Письменность как элемент государственной инфраструктуры*. М., 2016. С. 150.

– „Међутим, ни појава, а ни даље ширење рунског писма ни на који начин није повезано са настанком држава. Напротив, појава државе праћена христијанизацијом означавала је крај рунске писмености свуда осим у Скандинавији, и нигде, чак ни у Скандинавији, оно није постало државно писмо“; „Функције рунског писма које је оно имало у периоду од V до VII века [репрезентативна, магичка, меморативна, комуникативна [као што то даље објашњава у свом тексту J. A. Мељникова – А. К.], очуване су током целокупног периода његовог постојања, али само у сфери свакодневног живота, која није везана за црквену културу и активност државе.“⁷ При анализи ових редова треба имати у виду да се настанак државе у Скандинавији, пропраћен христијанизацијом, одвијао упоредо са употребом латинског писма.

– „У то време, у првој половини X века, на северном Кавказу је формирана Аланска митрополија која је била потчињена Цариградској патријаршији. Средином X века у централном Преткавказју створена је независна држава Аланија... Новонастала реалност захтевала је не само употребу грчког језика већ и развој локалног, аланског, али већ у писаном облику; (...) за прелазак Алана на писменост на основу грчког писма био је преломан управо X век, када је кавкаска Аланија ослобођена од хазарске подређености и када је дошло до њене христијанизације за време Николе Мистика.“⁸

У вези са свим овим чињеницама, које осветљавају историју писмености у средњовековној Русији, треба истаћи да су пред крај X века етноси који су насељавали Стару Русију већ створили сложenu социјално-политичку структуру. Ова структура је имала потребу за писменошћу која је, истовремено, на другој страни била део арсенала Византијске империје на пољу ширења хришћанства. Последњи закључак поткрепљују запажања у вези са ширењем хришћанства у државама које су под византијским (римским) културним утицајем:

– „Појава јерменске писмености изазвана је, пре свега, потребом нове хришћанске религије за преводом богословских трактата који су имали задатак да усмере идејну и литургијску активност Јерменске цркве...“⁹

⁷ *Мељникова Е. А.* Письменность без государства и государства без письменности: германское руническое письмо во II–XV вв. н.э. // *Восточная Европа в древности и средневековье. Письменность как элемент государственной инфраструктуры.* М., 2016. С. 180, 184.

⁸ *Бубенок О. Б.* В поисках следов письменности у средневековых аланов; *Первалов С. М.* Письменность кавказской Алании: языки и сферы применения // *Восточная Европа в древности и средневековье. Письменность как элемент государственной инфраструктуры.* М., 2016. С. 41; С. 222.

⁹ *Арутюнова-Фиданян В. А.* Государственность и письменность в ранне-средневековой Армении // *Восточная Европа в древности и средневековье. Письменность как элемент государственной инфраструктуры.* М., 2016. С. 28.

– „У свим случајевима када се у близини граница Источног римског царства стварала писменост, то је било пропраћено наглим појачавањем идеолошког и политичког утицаја Царства на народе који су се налазили у делокругу њених животних интереса, путем вере и културе. Византија је признавала ове територије као суверене државе, третирала их као партнере, склапала са њима договоре и на тај начин ширила границе новог хришћанског света под својим покровитељством... Треба истаћи да је последњи покушај ширења новог писма у близини византијске границе било стварање словенске писмености у IX веку од стране Ћирила и Методија, као и превод на старобугарски (старословенски) језик неких текстова из Јеванђеља.”¹⁰

Узајамна повезаност свих горенаведених становишта и чињеница са историјом средњовековне Русије дозвољава нам да њено покрштавање представимо као монументалну историјско-политичку и културну чињеницу. То је означило појаву пуноснажне државе у међународној арени, државе у којој се развија висока култура. Претпоставке да су Источни Словени до покрштавања могли имати своју писменост сада се побија тиме што су руска слова („руские письмена”) Панонских житија Ћирила и Методија или касније убачена, или представљају погрешно написане речи „сурских” („сурьских”), тј. сиријских слова, о чему сведоче арапски аутори који руска слова повезују са скандинавском рунском писменошћу. А уколико је и постојала писменост код Источних Словена пре покрштавања, онда је то могао бити само грчки систем писма (по свему судећи, ћирилицом је написано писмо које је стрелом из окупираног Херсона Анастас послао Владимиру), или ћирилица (познати гњоздовски натпис „Горухца” – на ћупу до средине X века и др.). Управо за потребе овог писма употребљавале су се посебне писаљке за писање на брезовој кори које су пронађене у новгородским археолошким налазиштима у периоду од 953. до 989. године.

Управо након покрштавања у средњовековној Русији је дошло до наглог ширења ћириличне писмености. У *Повести минулих лета (ПМЛ)* истакнуто је да се одмах након покрштавања Кијевљана изградња првих хришћанских храмова према наредби кнеза Владимира (980–1015) „нача поимати у нарочитое чади дети и даяти нача на учење книжное матерее же чадъ сихъ плакаху по нихъ ещѣ бо не бяху ся утвердили верою но акы по мертвеци плакахся

¹⁰ *Аликберов А. К., Мудрак О. А.* Кавказско-албанский алфавит как пример новой письменности для христианских народов // *Восточная Европа в древности и средневековье. Письменность как элемент государственной инфраструктуры.* М., 2016. С. 24.

Сим же раздаяном на ученѣе книгамъ”.¹¹ Још један веома изражајан фрагмент о књигама из *ПМЛ* датиран је 1037. године: кнез Јарослав Владимирович (1019–1054) окупио је мноштво писара који су почели да преводе грчке књиге на словенски језик; књиге се величају као извор мудрости, основ вере и уздржавања¹² (постоје докази да је Јарослав Владимирович у разним градовима отварао школе за децу).

Узајамна веза између ових чињеница је индикативна. Прво су децу слали да се обуче књигама. Очигледно да је та обука (читање и писање) била на словенском језику који је био писан ћирилицом. И у овом случају посредници су били Бугари, који су акумулирали и развили наслеђе Ћирила и Методија. Пола века након Покрштавања, од 988. до 1037. године у средњовековној Русији се већ формирао одређени број квалификованих преводилаца и тумача грчких (византијских) богослужбених књига. Квалификованост и искуство у овој области били су преко потребни. Ти преводиоци су били настављачи дела Ћирила и Методија, а њихови „напори... су од самог почетка били усмерени на формирање словенског књижевног језика као сакралног”.¹³ Осим тога што су створили азбуку, Ћирило и Методије су изградили „језик високе хришћанске културе, нови књижевни језик који је могао да изрази сложене мисли, фина осећања, као и да буде носилац естетског начела”.¹⁴ То је био једини начин да се пагани увере у вредност нове вере, „излажући високо благоглагољање” и „многа једноставних и убедљивих повести”.¹⁵

У преводилачкој техници Ћирила и Методија велику улогу је имало стварање нових термина, без којих је било немогуће тачно пренети хришћанске догме. Ј. М. Верешчагин издваја 4 технике творбе термина „солунске браће” и њихових настављача: *ѿрансѿозицију* (преношење грчке филозофско-богословске семантике на словенску лексикку), *ѿозајмљивање*, *калкирање* и *менѿализацију* (прелазак од појмовног ка сложенијем и разгранатијем позадинском нивоу, превођење одређеног дела свеукупне семантике, а не полазне речи–термина).¹⁶ Ове технике су се примењивале у свим

¹¹ Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). Т. I. М., 1997. Стб. 118–119; Ипатьевская летопись // ПСРЛ. Т. II. М., 1998. Стб. 103.

¹² Лаврентьевская летопись. Стб. 152; Ипатьевская летопись. Стб. 140–141.

¹³ *Флоря Б. Н.* Возникновение славянской письменности. Исторические условия её развития // Очерки истории культуры славян. М., 1996. С. 301.

¹⁴ *Верещагин Е. М.* Кирилл и Мефодий как создатели первого литературного языка // Очерки истории культуры славян. М., 1996. С. 306.

¹⁵ *Верещагин Е. М.* Кирилл и Мефодий как создатели первого литературного языка // Очерки истории культуры славян. М., 1996. С. 307.

¹⁶ *Верещагин Е. М.* История возникновения древнего общеславянского литературного языка. Переводческая деятельность Кирилла и Мефодия и их учеников. М., 1997. С. 36–51.

словенским културама које су прихватиле наслеђе Ћирила и Методија, па и у староруској. И пошто је након 50 година после покрштавања Русије отпочело активно превођење, то је означило и почетак периода превода. А период превода је „време шегртовања за књижевни језик”. За књижевни језик који су створили Ћирило и Методије период шегртовања (превода) трајао је преко 20 година: 20 година након стварања словенског књижевног језика отпочело је оригинално стваралаштво на том језику.¹⁷ За Стару Русију је дистанца од шегртовања до самосталног стваралаштва била још краћа, пошто је словенски књижевни језик већ имао своју традицију. На њу су се ослањали у Старој Русији.

Познато је да су Ћирило и Методије скоро привели крају превод канонских књига Старог и Новог Завета (изузев књига Макавеја), Номоканон Јована Схоластика и створили *Закон Судњи људем* – словенски споменик права¹⁸ (у основи је била византијска еклога, а сачувао се *Закон Судњи људем* у руским рукописима почев од XIII века). „Корпус на источнословенској основи [библијских текстова – А. К.] био је допуњен новим преводима, а вршена је и редакција старих текстова.”¹⁹ Овај посао је започет 1037. године.

„Преведена књижевност, која се попут бујног потока улила у руску књижевност XI–XII века, допринела је учвршћивању хришћанске идеологије у књижевности, доносећи са собом мноштво нових жанрова... Међутим, преведена књижевност није прихваћена пасивно у средњовековној Русији... ’Преводиоци’ су давали предност потребама читалаца, понекад и у већој мери него што су поштовали подударње са оригиналом.”²⁰ Године 1073. сачињен је списак на основу бугарског оригинала Изборника, а године 1076. састављен је Изборник Свјатослава Јарославича (кијевског кнеза). У XI веку у средњовековној Русији су преведени на староруски језик *Жиџије Димиџирија Солунскоџ*, *Жиџије Алексија човека Божијеџ*, *Жиџије Николаја Марликијскоџ* и *Жиџије Андреја Јуродивоџ*. У средњовековној Русији у XI веку је било преведено *Жиџије Консџанџиџина-Ћирила* и већ су од XII века постојали видни трогови његовог утицаја у делима староруске књижевности. У средњовековној Русији је било преведено и *Жиџије Меџодија*. Заједно са

¹⁷ *Верещаџин Е. М.* Кирилл и Мефодий как создатели первого литературного языка // Очерки истории культуры славян. М., 1996. С. 317–318.

¹⁸ *Флорја Б. Н.* КИРИЛЛ и МЕФОДИЙ // Древняя Русь в средневековом мире: энциклопедия. М., 2014. С. 386–387; *Турилов А. А.* БИБЛЕЙСКИЕ КНИГИ // Древняя Русь в средневековом мире: энциклопедия. М., 2014. С. 66–67.

¹⁹ *Турилов А. А.* БИБЛЕЙСКИЕ КНИГИ // Древняя Русь в средневековом мире: энциклопедия. М., 2014. С. 66.

²⁰ *Лихачџев Д. С.* Переводная литература в развитии литературы Древней Руси // Библиотека литературы Древней Руси. Т. 2. СПб., 1997. С. 6–7.

Јованом егзархом бугарским, његови читаоци у средњовековној Русији су се чудили устројству природе и човека. До почетка XIII века Источни Словени су имали на располагању Књигу Дела Апостолских (рус. „Толковый Апостол”). Скитски, египатски и синајски патерик су утицали на настанак Кијевско-печерског патерика. Знало се у средњовековној Русији и за *Повесї о Варлааму и Јоасафу*. Почетком XII века је био преведен Пролог.

Сва побројана дела допуњавана су великим бројем научних неканонских текстова, посвећених, по правилу, Светој историји. У домонголској Русији су биле познате и читале су се *Повесї о Јевсїафији и Плакиди*, *Повесї о Акиру Премудром*, *Подвизи Дидѣниса* (рус. *Девѣнијево деяние*), апокрифи *О сїварању Адама*, *О Адаму и Еви*, *О ѿшїоу*, *Визија ѿорока Исаије*, *Божородичин ход ѿо мукама* и др.

Све то сведочи о брзом ширењу хришћанске културе у Старој Русији. Брз темпо овог процеса намеће питање о узроцима релативно лаког одступања паганске вере пред хришћанством.

Последња истраживања староруског паганизма до прихватања хришћанства показују да „... нам се словенски паганизам представља као 'неуобличен', крајње аморфан и чак примитиван, са лаганим прелазима у архаичне и дословенске (делимично и опште индоевропске) митолошке представе. Оваква нестабилност словенског паганизма у потпуности одговара релативно младом етносу као што су били Словени.”²¹ Владимирова реформа паганизма²² око 980. године представља покушај власти да унифицира велики број богова. Међу тим боговима се налазе и они „иранског” порекла – Хорс и Семаргл. Овај покушај, који је предузет неколико година пре покрштавања Русије, није имао шансе да успе и само показује до које је мере паганизам у средњовековној Русији био нестабилан и неуређен. Ова околност је и омогућила релативно брзо ширење хришћанства у Старој Русији, а са њим и високе књижевне културе.

С друге стране, све поменуто је узроковало формирање *народног хришћансїва (їравославља)*, у којем су пагански ликови и веровања постојали само под условом да их је хришћанство победило (Христ, свети, празници и сл.). Овај феномен је супротстављен *двојеверју*, у којем су и хришћански Бог и пагански богови изједначени. При томе се у староруским поукама против паганства помиње двојеверје,²³ што се објашњава употребом византијских

²¹ Назаренко А. В. Древние славяне и Русь (историко-филологические исследования). М., 2009. С. 299–300.

²² Лаврентьевская летопись... Стб. 79; Ипатьевская летопись... Стб. 67.

²³ Щавелева Н. И. Слово некоего Христолюбца и ревнителя по правой вере; „Слово святого Григория”; Слово „О посте к невежам” // Письменные

образаца које су аутори овог жанра пратили. Вероватно се управо тим народним православљем може објаснити наименовање свештеника „Упи(ы)р” (српски еквивалент је Вампир), Лихо (лик источнословенске митологије који представља персонификацију зла).²⁴ У исто време овај антропонимијски казус показује да манифестација паганства није представљала претњу за хришћанство у средњовековној Русији.

Наравно, хришћанство је имало своје најјаче позиције у староруским градовима, а то одражавају ћирилични текстови. Тамо су се уздизали камени храмови, поред њих су били манастири, кнежеви су били црквени покровитељи. Управо се у црквеним школама стицала писменост, тамо се читало, преводило и настајали су нови текстови. Наравно, ситуација је била сложенија у сеоским подручјима. Оваква ситуација узрокује потешкоће за истраживаче: практично није сачуван ниједан храм из сеоског подручја (храмови су били дрвени), а ни трагови писмености из староруског села домонголског периода.

То нам даје могућност да говоримо о ширењу писмене културе у староруским градовима. У много чему то је одређивала писменост становништва. Доказ томе су записи на брезовој кори.²⁵ Записи на брезовој кори из XI века су у највећем броју откривени у археолошким налазиштима Новгорода. Жанрови ових записа су различити – од љубавних посланица, спискова дугова, до црквених послова. Разноврсност жанрова сведочи о широкој распрострањености писмености. Овај процес је, по свему судећи, кренуо попут лавине након покрштавања. На брезовом запису бр. 591 из периода 1025–1050. године већ је приказана азбука.

Тема записа на брезовој кори је важна за осветљавање теме која је издвојена у посебан пасус излагања. Број записа који су археолози открили у Новгороду (а постоје и записи на брезовој кори и у другим градовима) непрестано расте и до 2015. године је откривено 1067 записа (у периоду од преко 500 година). Као што анализа показује, записе на брезовој кори су писали људи практично свих социјалних слојева. Узимајући у обзир чињенице које сведоче о постојању високе књижевне културе и о ширењу писмености у средњовековној Русији, из њих следи претпоставка да је постојао широки круг потенцијалних читалаца, поштовалаца књижевне мудрости.

памятники истории Древней Руси. Летописи. Повести. Хождения. Поучения. Жития. Послания. СПб., 2003. С. 153–159.

²⁴ *Сїюлярова Л. В.* Свод записей писцов, художников и переплётчиков древнерусских пергаменных кодексов XI–XIV веков. М., 2000. С. 11–12.

²⁵ *Янин В. Л.* БЕРЕСТЯНЫЕ ГРАМОТЫ // Древняя Русь в средневековом мире: энциклопедия. М., 2014. С. 62–64.

Осим брезове коре, за описмењавање су се почетком XI века употребљавале и воштане таблице. То потврђује проналазак Новгородског псалтира, на три липове даске. На њима су псалми Асафа. После открића Новгородског псалтира он до данашњег дана представља најранији споменик „црквенословенске редакције руске редакције”. У вези са овим излагањем, индикативно је да је овај текст у директној вези са ћирилицом и хришћанством.²⁶ Пре Новгородског псалтира најстарији споменик је био Остромирово јеванђеље (1056–1057) – најстарија сачувана староруска рукописна књига.²⁷ Спис садржи јеванђеље-апракос, црквени календар, екфонетску нотацију.²⁸ Остромирово јеванђеље представља један од резултата процеса који је покренуо кнез Јарослав Владимирович (Мудри) 1037. године.

Импулс за културни развој који је средњовековна Русија добила покрштавањем и ширењем ћириличне писмености утицао је и на формирање сопственог староруског културноисторијског идентитета. Он је логично проистигао из идеје историје коју је донело хришћанство и из неизбежног повезивања са хришћанском историјом и оним неисцрпним духовним, филозофским и културним наслеђем античке и блискоисточне цивилизације које је дошло заједно са Светим писмом.

Формирање сопственог идентитета у текстовима отпочело је са малим закашњењем у поређењу са почетком преводилачке активности. Она се испољила доста рано у различитим делима. Посебно треба издвојити *Слово о Закону и Благодати* (настало у периоду од 1038. до 1043. године) митрополита Илариона као и настанак првих руских летописа (почетак летописанија).

Иларион, први руски митрополит (1051. год.), поставио је питање о месту и значају хришћанске Русије у историји хришћанске цркве и у породици хришћанских народа. Влада мишљење да је Иларион поставио овакво питање да би оправдао „учтиво одбијање потчињавања” средњовековне Русије Византији, које је резултирало постављањем Илариона за руског митрополита од стране сабора руских епископа, а не цариградског патријарха.²⁹ У слојевитом и опширном *Слову о Закону и Благодати* превазилази се одређени „комплекс мање вредности” средњовековне Русије у вези с тим

²⁶ Янин В. Л., Зализняк А. А., Поветкин В. И., Рыбина Е. А., Гимон Т. В. НОВГОРОДСКАЯ ПСАЛТЫРЬ // Древняя Русь в средневековом мире: энциклопедия. М., 2014. С. 555–556.

²⁷ <http://www.nlr.ru/exib/Gospel/ostr/ill.html>.

²⁸ Творогов О. В., Гимон Т. В. ОСТРОМИРОВО ЕВАНГЕЛИЕ // Древняя Русь в средневековом мире: энциклопедия. М., 2014. С. 581–582.

²⁹ Молдован А. М. ИЛАРИОН // Древняя Русь в средневековом мире: энциклопедия. М., 2014. С. 332.

што је Русија тек при кнезу Владимиру примила хришћанство (988. године), засновано на јудаизму. Да ли се она заиста налази у запећку историје хришћанских народа? Одрични одговор на ово питање дозвољава нам да претпоставимо да су неки народи прихватили хришћанство под притиском „Запада”, а средњовековна Русија га је прихватила добровољно, испуњена Благодати. Изадатак који је био пред Русијом и другим хришћанским народима, према Илариону, био је следећи: да се хришћанство шири на основу Благодати. У вези са посебним значењем покрштавања Русије и напора да се хришћанство прошири, у *Слову о Закону и Благодати* величали су се кнез Владимир и Јарослав.³⁰ Иларион их назива каганима – туркијском титулом која је једнака царској.³¹ У томе се може видети наивни покушај одбране властитог идентитета пред лицем наметљивог покровитељства од стране Византије, попут онога који је предузео кнез Владимир када је на крштењу прихватио име „Василије” – тј. *василевс* (Βασιλεύς – грчки назив/титула за цара – прим. прев.) Овакве покушаје су предузели и балкански Словени.

Према дубини и устремљености интелектуалних, духовних и богословских трагања, *Слово о Закону и Благодати* је прво вредно филозофско дело. При томе је у њему толико снажна и убедљива богословска компонента, да у атеистичкој совјетској држави све до 1984. године *Слово о Закону и Благодати* ниједанпут није објављено у целини. Нису сви истраживачи из области староруске историје и руске филозофије знали за ово дело. Било је комичних ситуација: инострани истраживачи су откривали совјетским научницима почетке староруске филозофије. Дајемо реч немачком русисти: „комунистички политичари” „... су сматрали да је сувишно и чак штетно објављивати дело у којем аутор тако убедљиво излаже богословска питања и, у конкретном случају, разлике између јудаизма и хришћанства, у којем се тако обилато цитира Библија и са таквом виртуозном красноречивошћу се излаже црквено учење”.³² Неопходно је скренути пажњу да се овај мајсторски богословски трактат појавио пола века након покрштавања и прихватања традиције Тирила и Методија. Своју вредност – *Слово о Закону и Благодати* – руска култура дугује Тирилу и Методију, који су подарили словенску азбуку, формирану књижевни језик и свете хришћанске текстове.

³⁰ Тексты с разночтениями // Молдован А. М. „Слово о законе и благодати” митрополита Илариона. Киев, 1984. С. 78–196.

³¹ Сумникова Т. А. „Слово о законе и благодати” митрополита Илариона // Письменные памятники истории Древней Руси. Летописи. Повести. Хождения. Поучения. Жития. Послания. СПб., 2003. С. 178.

³² Мюллер Л. Киевский митрополит Иларион: жизнь и творчество // Мюллер Л. Понять Россию: историко-культурные исследования. М., 2000. С. 88.

У СССР-у су много боље од *Слова о Закону и Благодати* прошли традиција летописа и истраживања везана уз њу. Феномен летописа као свеобухватног текста: историјске хронике, историософије, књижевног дела, писаног споменика, богословља, настао је тек у средњовековној Русији. И налази свој одраз, пре свега, у *Повесџи минулих леџа* (ПМЛ). Иако је ПМЛ коначно уобличена почетком XII века, њени полазни текстови су настали у XI веку. При поређењу ПМЛ употребљаван је *Хронографски зборник* (рус. *Хронограф љо Великому изложению*), који је састављен до 1090. године. У овом зборнику изложена је библијска историја, историја старог Рима, историја држава након распада државе Александра Македонског и историја Византије.³³ Ето у какве токове светске историје у ПМЛ се уграђивала и историја Источних Словена и њихових суседа, као и историја формирања и постојања Староруске државе. Традиција летописа „... настајала је у оквирима два култа – хришћанске Вечности-у-садашњости и Прошлости-у-садашњости. Вечност и Прошлост које се сусрећу у *садашњости* летописца представљају координате духовног поља у којем је настајало и настало не само летописно стваралаштво већ и комплетне староруске књижевности, па и целокупне културе новонасталог руског народа”.³⁴ Треба ли посебно рећи да „хришћанска Вечност-у-садашњости”, која је становништву Старе Русије разумљива, представља дар Ћирила и Методија? Важна је још једна околност: *Слово о Закону и Благодати* и ПМЛ постали су средство културноисторијске идентификације средњовековне Русије које је омогућило постојаност староруске, а самим тим и руске културе.

Староруска епоха, у којој се путем ћириличне писмености проширила и учврстила хришћанска култура, постала је основ за развој руске културе. Ова култура је такође одиграла важну улогу у настављању дела Ћирила и Методија: прво је у XIV веку дала азбуку уралског угро-финског народа (рус. „зырянская азбука”), насталу на основу ћирилице, а већ у XX веку формирала је читав низ ћириличних писама за несловенске народе Русије. Ћирилична писменост и књижевност Старе Русије одиграли су важну улогу у реформи руског књижевног језика. У овој области много је урадио велики мислилац, књижевник, реформатор руског језика и велики историчар Николај Михајлович Карамзин. Године 2016. прослављено је 250 година од његовог рођења. Карамзин је заузео место тик до Ћирила и Методија поклонивши руској ћирилици слово „ѣ”!

³³ *Творогов О. М. ХРОНОГРАФ ПО ВЕЛИКОМУ ИЗЛОЖЕНИЮ // Древняя Русь в средневековом мире: энциклопедия. М., 2014. С. 863.*

³⁴ *Прохоров Г. М. Древнерусское летописание. Взгляд в неповторимое. СПб., 2014. С. 5–6.*

Желим да завршим излагање упоређивањем појединих резултата развоја књижевне традиције Ћирила и Методија у средњовековној Русији и средњовековној Србији XIV века. Године 1377. у Нижњем Новгороду завршен је летопис који је добио име према свом преписивачу Лаврентију – Лаврентијевски.³⁵ Постоји основ да се учесником у писању *Лаврентијевског лейѠојиса* сматра епископ (а затим и митрополит) Дионисије, сарадник и истомишљеник Сергија Радоњешског и митрополита Алексија. Дионисије, који је био човек високе културе, обратио је пажњу на цитате из зборника *Пчела* који се могу срести у тексту *Лаврентијевског лейѠојиса* за 1180. годину. Он је ове цитате користио у фрагментима летописа које је сам стварао.³⁶ Напоменућу да је *Пчела* (Мелиса) зборник мудрости из Светог писма, дела античких филозофа и источних мудраца (византијског порекла из IX века), који су превели бугарски, српски и староруски писари. Средњовековна Русија је добила *Пчелу* на свом језику у XII веку. *Лаврентијевски лейѠојис* је споменик од светског значаја, пошто је у његовом саставу до нас дошла и *ПМЛ*, *Поука Владимира Мономаха* и др. Он се завршава речима: „Радуется купец прикуп створив и кормчий в утишье пристав и странник в отечество своѠ пришед тако и радуется и книжный списатель дошед конца книгам тако и аз худый недостойный и многогрешный раб Божий Лаврентий мних.“³⁷ Ове речи представљају превод дванаестосложних грчких јампских стихова. Године 1371. Србин Исаија у финалу превода на словенски језик књига Дионисија Ареопажита даје јампске и хексаметарске стихове.³⁷ Представници различитих грана ћирилометодијевског дрвета словенске књижевности укључили су се у светске књижевне токове импровизујући и преведећи текстове грчке класичне традиције.*

Превела с руског
Анжела Прохорова

Стручна редактура текста
Ђура Харди

³⁵ http://expositions.nlr.ru/LaurentianCodex/_Project/page_Show.php.

³⁶ *Кузнецов А. А.* Образ правления владимирского князя Георгия Всеволодовича в его Похвале // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. 2013. Вып. 43. С. 69–82; *Он же.* Дионисий – автор посмертной похвалы князю Георгию Всеволодовичу // Христианская церковь и социокультурные кризисы Восточной Европы: Сборник научных трудов. Нижний Новгород, 2014. С. 49–62.

³⁷ *Прохоров Г. М.* Древнерусское летописание. Взгляд в неповторимое. СПб., 2014. С. 322–329.

* Предавање одржано 24. маја 2016. године у Свечаној сали Матице српске у Новом Саду, поводом обележавања Дана словенске писмености.